

Pregledni naučni rad

UDK: 323.25:321.7:3.076:340.114

Doc.dr. Elvis Fejzić¹

**GRAĐANSKA NEPOSLUŠNOST U DEMOKRATSKIM
DRŽAVAMA: EMANCIPATORSKE INTENCIJE I
PRAKTIČNA OGRANIČENJA**

Sažetak

Unutar svakog demokratskog sistema postoji antinomijski odnos između građana i vlasti koji je izražen u većoj ili manjoj mjeri, a to zavisi od karaktera i stabilnosti nekog političkog režima. Štaviše, nezadovoljni građani u savremenim državama nerijetko iskazuju nenasilni neposluh prema državnoj vlasti. Građanska neposlušnost je jedan od posebnih oblika civilne građanske participacije u javnim poslovima koja, u pravilu, ima retroaktivni politički karakter jer pretendira da mijenja već usvojenu zakonsku regulativu. Ovaj tip građanskog aktiviteta ima protestni karakter i motiviran je željom građanstva za socijalnim, ekonomskim i političkim promjenama. Po svojoj prirodi građanska neposlušnost ima vaninstitucionalni karakter jer reprezentira i sintetizira zahtjeve građanstva – obično su posljedica nerealiziranih političkih obećanja i manifestnog građanskog nezadovoljstva – koji nastaju u civilno-društvenoj sferi politike. No, praktična primjena ovog instrumenta politike često izaziva kontroverze u savremenim državama zato što njegovi motivi i konsekvence nisu uvijek kompatibilni sa demokratskom vladavinom, zbog čega se može u određenim okolnostima konvertirati u neki oblik političkog nasilja. Drugim riječima, ako političke elite otvoreno ili prikriveno manipuliraju interesima građanstva, onda su zahtjevi civilnog neposluha, u osnovi, distancirani od libertanske politike. Zbog toga je važno istražiti, detektirati i analitički rekonstruirati okolnosti unutar kojih djelatnost građanske neposlušnosti može imati normativnu svrhu i emancipatorske atribucije.

¹ Fakultet političkih nauka Univerzitet u Sarajevu

Ključne riječi

građanska neposlušnost, demokratska država, vlast, građanstvo, pravda, vaninstitucionalna politika, političko nasilje, interes.

**CIVIL DISOBEDIENCE IN DEMOCRATIC COUNTRIES:
EMANCIPATORY INTENTIONS AND PRACTICAL LIMITATIONS**

Abstract

Within any democratic system there antinomian relationship between citizens and government, which is expressed in a greater or lesser extent, but it depends on the character and stability of a political regime. Moreover, dissatisfied citizens in contemporary states often expressed non-violent disobedience to the state government. Civil disobedience is one of the special forms of civil citizen participation in public affairs, which, as a rule, has a retroactive political character as it aspires to change the already adopted legislation. This type of civil protest activity has character and is motivated by the desire of citizens for social, economic and political changes. By its nature, civil disobedience has no institutional character because it represents and synthesizes the requirements of citizenship - are usually the unrealized promises of political and civil discontent manifest - resulting in civil-social sphere policies. However, practical application of this instrument policy of controversy often in modern countries because his motivation and consequences are not always compatible with the democratic rule, which can be in certain circumstances, be converted into some form of political violence. In other words, if the political elite openly or covertly manipulated by the interests of the public, then the requirements of civil disobedience, basically remote from libertanske policy. It is therefore important to investigate, detect and analytically reconstruct the circumstances in which the activity of civil disobedience may have normative purpose and emancipatory attribution.

Keywords

civil disobedience, democratic state, government, citizenship, justice, non-institutional politics, political violence, interest.

Uvodna razmatranja

Osim što se građanska neposlušnost može kritički analizirati u filozofskom, etičkom, socijalnom, pravnom, ekonomskom i kulturološkom diskursu, ipak, razumljivo, *politički pristup* u istraživanju značaja građanske neposlušnosti u demokratskim režimima vlasti daje njeno najšire poimanje. Civilni građanski neposluh se unutar navedenog teorijskog pristupa može označiti *instrumentom vaninstitucionalne politike*. Međutim, *pravo na građansku neposlušnost* i *političko ponašanje građana* koje izražava neposluh prema *aktivitetu državnih institucija* – ovlaštene su da predlažu, donose i provode zakone – nerijetko izaziva *kontroverze* u demokratskim režimima vlasti. Polemika se uglavnom svodi na slijedeće pitanje: da li građani u demokratskim državama trebaju da participiraju u javnim poslovima samo periodično i putem izbora ili, pak, trebaju da sudjeluju permanentno u političkom procesu, javnom životu i kreiranju javnih politika? Navedene razlike u poimanju političke participacije građanstva korespondiraju sa diferenciranjem politike na *institucionalnu* i *vaninstitucionalnu sferu*. U epohi *političkog policentrizma* za politički proces modernih država važna je, u osnovi, i institucionalna, ali i vaninstitucionalna politika, odnosno nemoguće je zamisliti *razvijenu političku kulturu* i *zdrav politički proces* bez permanentne direktne i indirektno građanske participacije u javnim poslovima. Svaki drugi koncept demokratske politike ima, zapravo, *redukcioniistički karakter* jer je zasnovan – u većoj ili manjoj mjeri – na *minimalističkom modelu* građanskog sudjelovanja u politici, a to nije *aksiološka atribucija* savremenih predstavničkih demokratija koje počivaju na kontinuiranoj i permanentnoj participaciji građanstva u političkoj praksi. Prema tome, i građanska neposlušnost – tako treba percipirati i definirati njenu normativnu ulogu – predstavlja samo jedan od poželjnih i dopuštenih vidova participacije građanstva u javnoj sferi. No, potrebno je istražiti da li civilni i nenasilni neposluh građana ima uvijek *demokratske intencije* ili, pak, ponekad šteti *zdravlju demokratije*?

Ako prihvatamo *moralistički pristup* građanskoj neposlušnosti, onda moramo priznati da ovaj instrument politike ima *demokratski potencijal*, da je bitan *korektiv predstavničke demokratije* i da je, uz to, njegova upotreba dopuštena i opravdana kada se prakticira u svom *nenasilnom obliku*. Građani putem civilnog neposluha, u osnovi, mogu kontrolirati vladu

koja je izgubila legitimitet naroda i, uz to, radi neodgovorno, odnosno ne donosi zakone u interesu naroda i u skladu sa demokratskom voljom. No, prakticanje građanskog neposluha – ako se procjenjuje sa aspekta *legalističkog pristupa* – spram demokratske vlasti – koja još uvijek ima *legitimitet većine naroda*, ne marginalizira *ideal pravde* u sferi zakonodavstva i ne krši socijalna, politička, ekonomska, grupna i manjinska *prava građana* – nije valjano opravdano i utemeljeno jer vodi *konstruiranoj* destabilizaciji političkog sistema. To se događa, na primjer, kada neka *politička elita* – koja pretendira da osvoji ili zadrži vlast po svaku cijenu – *zloupotrebljava* podršku civilno-građanskih udruženja, tj. instruiira ih i potiče na proteste protiv državne vlasti ili, pak, protiv političkih neistomišljenika. Prema tome, mogu se identificirati *dobre* i *loše* strane politike građanske neposlušnosti, odnosno moguće je govoriti o *vrlinama* i *manama* nenasilnog civilnog neposluha. *Teorijski pristup* unutar kojeg se valorizira i analizira građanska neposlušnost, u pravilu, presudno utiče na njeno *finalno gradiranje* i procjenu njenih *praktičnih mogućnosti*. Zbog toga se ona na sasvim različit način, razumljivo, ocjenjuje u *moralističkom* i *legalističkom diskursu*. Imajući to u vidu, itekako je važno identificirati i analitički prezentirati *primarne atribucije* građanske neposlušnosti, odnosno detektirati njene *prednosti* i *nedostatke* u demokratskim režimima vlasti.

Građanska neposlušnost i neposredni aktivitet: Direktna demokratija i politička participacija

Između direktne demokratije i građanske neposlušnosti postoji kompliciran odnos. Pravo na *direktnu političku participaciju* koje imaju građani u demokratskim režimima ne bi smjelo imati *nasilne pretenzije* i *obilježja*. *Građanska neposlušnost* se uglavnom diferencira – u teorijskim diskursima o civilnom i nenasilnom građanskom neposluhu i aktivitetu – od *prava na otpor tiraniji, direktne akcije*, ali i od *neposlušnosti iz razloga savjesti*, odnosno *prigovora savjesti*. Ona može biti motivirana različitim razlozima kao što su, recimo, pravda, politika, moral i vjerske dogme. U osnovi, ona predstavlja poseban oblik kršenje zakona – čime se, zapravo, ukazuje na neki problem – koje se opravdava vjerskim, moralnim ili, pak, političkim principima te, uz to, uključuje spremnost da se snose posljedice zbog *antilegalističkog ponašanja*.

Savremeni koncept građanske neposlušnosti nastao je iz sinteze antičko-grčkog poimanja građanske neposlušnosti i kršćanske tradicije neposlušnosti iz razloga savjesti. Treba posebno akcentirati da *kvekerima* – to je autentična kršćanska skupina koja je u vrijeme *robovlasničkih odnosa* aktivno djelovala u američkoj političkoj praksi, a inače je distancirana od vjerskih obreda i konvencionalne uloge klera – pripada velika zasluga za utemeljenje modernog koncepta civilne neposlušnosti. Imajući navedeno u vidu, recimo, Džon P. Diggins tvrdi da teorijsko i praktično ishodište građanskog neposlušnosti zadire i seže „... u duboku prošlost ne samo angloameričkih političkih ideja već čak i do judeohrišćanske tradicije. Isus je izrazio sukob između religijske svesti i društvenih običaja kada je hteo da protera trgovce iz hrama. U Americi devetnestog veka abolicionisti su napali instituciju ropstva odbijanjem da se povinuju Zakonu o odbeglim robovima. U dvadesetom veku Mohandas Gandhi (Mohandas Gandhi) je podrivao kolonijalnu upravu na jugu Afrike i u Indiji delima pasivnog otpora, a tu praksu su kasnije nastavili Evropljani u buntu protiv nacističke okupacije, zatim američki borci za građanska prava u kampanji protiv rasne segregacije, pa studenti u bojkotima i sit-in demonstracijama protiv vijetnamskog rata.“ (Diggins, 1994: 108) Građanska neposlušnost je politički čin koji je, u pravilu, uvijek nenasilan. Međutim, ako *nenasilni neposluh prema vlasti* preraste u *nasilne proteste*, onda govorimo o transformaciji građanske neposlušnosti u *političko nasilje*.² Prema tome, građani nezadovoljstvo prema vlasti mogu iskazati na različite načine ili, preciznije rečeno, putem peticija, protesta, demonstracija, direktne akcije, prigovora savjesti, građanske neposlušnosti, ali i upotrebom nasilja. No, zašto se građani odlučuju za nenasilni neposluh prema vlasti? Primarni povod obično je neslaganje sa zvaničnom politikom

² O nepredvidivosti, posljedicama i karakteristikama *političkog nasilja* teoretičarka Hannah Arendt konstatira slijedeće: „Ako povijest promatramo kao kontinuirani kronološki proces, čije je napredovanje usto još i neizbježno, može izgledati da je nasilje u obliku rata i revolucije jedini mogući prekid. Kad bi to bila istina, kad i samo praksa nasilja omogućavala prekid automatskih procesa u ljudskim poslovima, propovjednici nasilja zaradili bi važan poen na jednom važnom pitanju. (Teorijski, koliko znam, to pitanje nije nikad bilo postavljeno, ali mi se čini neprijepornim da su se razdorne studentske aktivnosti osnivale na tom uvjerenju.) Međutim, funkcija je svake akcije, za razliku od obična ponašanja, da raskine s onim što bi se inače nastavilo automatski i stoga predvidljivo.“ (Arendt, 1996: 175) Akcije koje su utemeljene na nekom obliku političkog nasilja su, u pravilu, *otvorena prijetnja* demokratskoj vlasti, civilnom društvu i sigurnoj egzistenciji građanstva, a mogu u nekim slučajevima i dugoročno destabilizirati demokratski politički sistem.

vlade i njenim zakonima, zbog čega građani – ovo političko ponašanje je posebno izraženo u doba višedimenzionalne i policentrične politike – odlučuju da se samostalno i neposredno bore za donošenje pravednijeg zakonodavstva ili političke promjene.³ Bolje rečeno, građanska neposlušnost je u funkciji stvaranja pravednog i demokratskog zakonodavstva, odnosno izgradnje politike koja ima libertanske atribucije.

Demokratski režimi vlasti imaju normativnu obavezu da osiguraju pravo građana na nenasilni neposluh. Njihovo pravo na *slobodu okupljanja i udruživanja* im, zapravo, omogućava da izražavaju *civilni neposluh* prema političkoj vlasti. Građanska neposlušnost ima demokratski i libertanski potencijal – ako procjenjujemo njenu svrhu u normativnom diskursu – zato što proširuje milje ljudske slobode i korigira greške političke vlasti. No, *nenasilna politička borba građanstva*, ustvari, mora biti obavezno situirana unutar ustavnih granica, odnosno njenim prakticiranjem ne smije biti dovedena u pitanje stabilnost političkog sistema i njegovo funkcioniranje. *Vaninstitucionalna borba građana* – u formi civilne neposlušnosti – ne smije se pretvoriti u *političko nasilje* jer, razumljivo, u tom slučaju gubi svoju *normativnu svrhu*. Drugim riječima, nedopustivo je u demokratskim režimima vlasti da se putem nasilja borimo protiv nepravednih zakona ili,

³ Interesne grupe i novi društveni pokreti – kao vaninstitucionalni akteri savremene politike – nerijetko se ponašaju u skladu s temeljnim načelima građanske neposlušnosti. S tim u vezi, uzmimo, Ivana Spasić tvrdi slijedeće: „Pošto je na ponovno promišljanje pojma građanske neposlušnosti neposredno potaknut akcijama koje su u Zapadnoj Njemačkoj tijekom osamdesetih godina pokretali tzv. novi društveni pokreti (naročito antinuklearni i ekološki), Habermas uvodi novi moment koji dodatno opravdava pribjegavanje građanskoj neposlušnosti kao sredstvu političke borbe u suvremenosti. Stvar je, naime, u tome da su pitanja oko kojih se ovi pokreti mobiliziraju toliko važna, a odluke o njima nose toliko krupne i često nepovratne posljedice, da za njihovo reguliranje više nije dovoljno oslanjati se na uhodane mehanizme većinskog odlučivanja. Instaliranje nuklearnih raketa ili izgradnja nuklearnih centrala, recimo, pogađaju same egzistencijalne šanse svih građana zemlje, a odluke o njima donesene su u standardnoj parlamentarnoj proceduri, u uvjetima nedovoljne informiranosti i nepotpune transparentnosti.“ (Spasić, 2004: 813) Tehnike nenasilnog građanskog neposluha često koriste u doba neoliberalne globalizacije – u prvom redu, uzmimo, kako bi izrazili nezadovoljstvo prema neoliberaliziranim globalizacijskim procesima – antiglobalizacijski, alterglobalizacijski i ant korporacijski pokret. No, akcije navedenih pokreta ponekad izmiču kontroli i transformiraju se u nasilne oblike protestiranja. Takav karakter su, na primjer, imali protesti antiglobalizacijskog pokreta protiv neoliberalizirane globalne politike u Hamburgu 2017. godine.

pak, protiv nelegitimne vlasti. Izvorna demokratska aksiologija odbacuje svaki vid nasilja i nasilnih promjena. Uprkos tome ponekad nenasilno demonstriranje okupljenih građana – u liberalno-demokratskim režimima vlasti – prerasta u *nasilničko ponašanje* okupljene gomile koja želi putem sile ostvariti postavljene ciljeve. Nasilnu borbu građanstva nemoguće je demokratski kontrolirati zbog čega je ona demonizirano i neprihvatljivo političko sredstvo za reguliranje odnosa u savremenoj demokratskoj politici. Iako se u diskursu koji *kritički rezonira* pravo na građansku neposlušnost ističe da je neprihvatljivo da građani izražavaju neposluh prema vlasti koju su sami izabrali i, uz to, prema zakonima koje je ona donijela – to se ocjenjuje kao protestiranje protiv njihove vlastite političke volje – treba sintetički apostrofirati da nenasilni civilni neposluh – kao oblik direktne političke participacije građanstva – predstavlja jedan od temeljnih elemenata razvijene i civilne političke kulture.

Građani, vlast i demokratija: O divergentnom statusu građanskog neposluha

Status građanskog neposluha u demokratskim državama – kao instrumenta savremene politike – trebao bi biti zaštićen i zagaraniran već u ustavu zato što korespondira sa pravom pojedinaca na slobodu izražavanja, udruživanja i okupljanja. Svaki pojedinac ili, čak, skupina pojedinaca trebali bi imati osiguranu mogućnost da nenasilno izraze neslaganje sa zakonima koji suspendiraju ili ograničavaju njihova osnovna prava jer su, uzmimo, distancirani od ideje pravde ili su, pak, uvreda njihovoj savjesti. Ipak, položaj i status građanskog neposluha u *ustavnim demokratijama* ili, recimo, ustavima demokratskih država tretiran je na različit način. Građanska neposlušnost, u pravilu, dopunjuje *pravnu predodžbu* ustavne demokratije. Bolje rečeno, putem ovog političkog instituta mogu se formulirati „... stajališta s kojih se može izraziti neslaganje s legitimnom demokratskom vlašću na načine koji su, doduše, u opreci sa zakonom, ali ipak izražavaju vjernost zakonu i apeliraju na temeljna politička načela demokratskog poretka. Tako se legalnim oblicima konstitucionalizma mogu dodati određeni načini protuzakonitog prosvjeda, koji ne ugrožavaju ciljeve demokratskog ustava s obzirom na načela kojima se takvo neslaganje rukovodi. ... Netko će možda toj teoriji građanske neposlušnosti prigovoriti da je nerealistična. Ona pretpostavlja osjećaj pravednosti kod većine, i

moglo bi se uzvratiti da moralna čuvstva nisu značajna politička snaga. Ono što ljude pokreće jesu razni interesi, želje za moći.“ (Rawls, 1996: 347, 348) Prema tome, iako su savremene demokratije zasnovane na principu *konstitucionalizma* u politici – prema kojem *volja zakona* uvijek dominira nad *voljom ljudi* – svaka demokratska država trebala bi osigurati mogućnost za *kritičko propitivanje* donesenih zakona putem nenasilnog kritiziranja, neslaganja i protestiranja nezadovoljnih građana. Imajući u vidu da izabrane vlade mogu izgubiti *legitimitet naroda*, pravo na građansku neposlušnost trebalo bi biti neupitno i zagantirano u svim ustavnim demokratijama. No, civilni građanski protest protiv izabrane vlasti i donesenih zakona, uzmimo, opravdan je samo kada je nenasilan jer tada nije prijetnja načelima *demokratskog ustava*.

Štaviše, u diskursu koji promovira i brani politiku građanske neposlušnosti tvrdi se da *građani* – kao što to u sistemu podjele vlasti ima mandat da čini *sudska vlast* – trebaju kontinuirano procjenjivati, kontrolirati i korigirati rad izabrane političke vlasti. S tim u vezi, Aleksandar Molnar ističe da su građani i akteri sudstva u demokratskim državama predstavnici *konzervativne konstitutivne vlasti* koja, u osnovi, treba da permanentno ocjenjuje rad državne vlade. Zbog toga građani koji se pozivaju na „... pravdu i time iskazuju građansku neposlušnost moraju biti predstavnici konzervativne konstitutivne vlasti. Pod konzervativnom konstitutivnom vlašću, na tragu Emmanuela Sieyesa i Ernst-Wolfganga Bockenfordea, podrazumeva se konstitutivna vlast koja ne nestaje nakon donošenja ustava već i dalje čuva ustav. Predstavnici konzervativne konstitutivne vlasti u jednoj demokratskoj ustavnoj državi nisu samo sudije ustavnog suda nego i svi drugi građani. Konzervativna konstitutivna vlast stupa u akciju do trenutka donošenja ustava i gasi se u trenutku stvaranja inovativne konstitutivne vlasti (tj. vlasti koja ispunjava sve propisane uslove za promenu ustava).“ (Molnar, 2002: 440) Praktični aktivitet izabrane vlasti – u državama sa razvijenim sistemom pluralističke demokratije – koja krši zakone i propisane procedure, u pravilu, podliježe direktnoj kontroli, reviziji i provjeri sudske vlasti, dok je, recimo, rad vlade koja donosi nepravedne, segregirajuće i isključive zakone podložan kontinuiranoj kontroli i procjeni zainteresiranog građanstva. Prema tome, građani imaju *pravo*, ali i *obavezu* da – u demokratskim državama koje su utemeljene na politici političkog pluralizma – *nenasilno korigiraju i kontroliraju* političku

vlast pa, čak, i da *nenasilno protestiraju* protiv državne vlasti čija praktična djelatnost ne korespondira sa *idejom pravde*.

Važno je da između *političke većine* i *političke manjine* postoji *harmoničan odnos* u demokratskim državama jer bez takvih *relacionih odnosa* `većine' i `manjine', u osnovi, nije moguće osigurati dugoročnu stabilnost političkog poretka, ali ni pravedan tretman svih grupa u društvu. Međutim, odnos većine i manjine u demokratskim državama je obično kontroverzan, napet i neharmoničan. Ipak, ponekad se u demokratskoj politici događa da, uzmimo, politička većina u korist *pravde* odustaje od svoje *dominantne pozicije* te prihvata zahtjeve nezadovoljne manjine. Dakle, uprkos svojoj nadmoćnosti i dominaciji, u određenim okolnostima politička većina može odustati „... od svoje pozicije i pristati na prijedloge osporavatelja; njena želja da bude pravedna slabi njenu sposobnost da brani svoje nepravedne prednosti. Osjećaj pravednosti prepoznat će se kao vitalnija politička snaga jednom kad se uvide istančani oblici njegovog utjecaja i, posebno, njegova uloga u tome da određene društvene pozicije čini naprosto neodrživima.“ (Rawls, 1996: 349) Navedeno političko ponašanje koje je rezultat *konsolidiranog odnosa* `većine' i `manjine' – u potpunosti je distancirano od namjera političke majorizacije – ima posebnu praktičnu i etičku vrijednost u *multinacionalnim državama*. Takvo racionalno i libertansko ponašanje `većine', zapravo, eliminira nezadovoljstvo `manjine', odnosno na taj način nestaje njen protestni bijes protiv vlasti većine i potreba da izražava građanski neposluh. No, nekad je nenasilni neposluh građana prema vlasti neophodan za *političke promjene*. Drugim riječima, `većina' u vlasti i `manjina' koja izražava građanski neposluh prema njoj moraju izgraditi *minimalni konsenzus* oko karaktera i značenja političke pravde da bi se, u osnovi, mogli implementirati praktični zahtjevi neke nezadovoljne manjinske grupe. Štaviše, da bi građanska neposlušnost bila „... razuman i mudar oblik političkog neslaganja, sasvim je dovoljno da postoji djelomična podudarnost proklamiranih predodžbi o pravednosti. Naravno, ta djelomična podudarnost ne mora biti savršena; dovoljno je da bude zadovoljen uvjet reciprociteta. Obje strane moraju vjerovati da u postojećoj situaciji njihova gledišta podržavaju isto mišljenje, ma koliko se njihove predodžbe o pravednosti razlikovale, i da bi isto bilo čak i kad bi se njihove pozicije međusobno zamijenile. Ipak, naposljetku, dolazimo do točke iza koje nužna suglasnost prosudbi prestaje vrijediti i društvo se

cijepa na više ili manje jasno odijeljene dijelove, koji o temeljnim političkim pitanjima imaju različito mišljenje. U tom slučaju strogo rascijepljenog konsenzusa više nema osnove za građansku neposlušnost.“ (Rawls, 1996: 350) Bez postojanja *minimalnih uslova* za dijalog ‘većine’ i ‘manjine’ u demokratskim državama, u pravilu, nije moguće ostvariti i ispuniti *zahtjeve* neke manjinske skupine građana koja izražavanjem civilnog neposluha vrši pritisak na državnu vlast. U takvim političkim okolnostima nenasilna politika građanske neposlušnosti može se konvertirati u *političko nasilje* koje postaje otvorena prijetnja stabilnosti političkog režima, ljudskim pravima građana i aksiologiji politike multikulturalizma.

Imajući navedeno u vidu, moguće je konstatirati da *politički odnos* između ‘većine’ i ‘manjine’ u ustavnim demokratijama može biti zasnovan, čak, i na protudemokratskoj politici *tiraniji većine*. U takvim uslovima *prava manjina* obično ne mogu biti u potpunosti realizirana, dok i *autonomija pojedinaca* može biti uveliko ugrožena. Tako da, uzmimo, iako postoji uvjerenje da ljudska prava nalaze „... svoje najpotpunije ostvarenje u uvjetima demokracije, jer se pretpostavlja da je demokracija takav oblik političkog poretka ili vladavine za koji se može reći da bi trebao biti poredak poštivanja ljudskih prava, može se konstatirati da suvremena ustavna demokracija do sada ipak nije uspjela u cjelini pomiriti vladavinu većine s individualnom neovisnošću, kao i osigurati sve učinkovite mehanizme obrane od trajne potrebe većine da drugima nameće svoj sustav ideja, vrijednosti i način razmišljanja. ... U takvim uvjetima u kojima vlada tiranija mišljenja većine teško se javljaju pojedinci koji imaju drugačije ili oprečne stavove, jer se takvi pojedinci koji se bore za istinu, ljubav i integritet često moraju osim javne osude nositi i sa mogućim ugrožavanjem vlastitog fizičkog opstanka. Na taj način suvremena demokracija često sprječava ljudsko duhovno oslobođanje i čovjekovu realizaciju u njegovoj punini.“ (Šegvić, 2007: 181) Prema tome, u okolnostima kada *politička većina* provodi tiraniju nad *manjinskim mišljenjem* u demokratskim državama onda, u pravilu, dio građanstva gubi *lojalnost* prema izabranoj vlasti i postaje sklon izražavanju nekog oblika *civilnog neposluha* prema *nepravednoj vlasti* koja segregira ili majorizira, na primjer, manjinske grupe ili, pak, neke pojedince u društvu. To je u nekim slučajevima samo prvi korak ka destabilizaciji političkog sistema i demokratskih odnosa u politici.

Demokratija se ne smije preobraziti u *diktaturu većine* – ako želi očuvati svoj demokratski potencijal – jer se u takvim uvjetima otvoreno marginalizira, detronizira i minimizira značaj manjinskog, drugačijeg i heretičkog mišljenja u društvu. Zbog toga je potrebno i nužno *političku volju većine* u ustavnim demokratijama *efikasno ograničiti*, kako njena dominantna moć ne bi destruirala *temeljne demokratske vrijednosti* u sferi praktične politike. Bolje rečeno, liberalna *ustavno-demokratska država* mora identificirati i odrediti „... granicu preko koje vladajuće mišljenje većine ne može zadirati u individualni moralni i intelektualni integritet jer je obrana te granice važan uvjet slobode na isti način kao i zaštita pojedinca od samovolje i nasilja vlasti.“ (Šegvić, 2007: 182) *Individualna autonomija i moralni integritet pojedinaca* – u režimima razvijenih konstitucionalnih demokratija – moraju biti zaštićeni i osigurani, kako građani ne bi izgubili povjerenje u državnu vlast, odnosno kako joj ne bi uskratili svoju podršku. Štaviše, građani bi, uzimimo, trebali da funkcionalno participiraju unutar političkog sistema – kao akteri koji doprinose njegovoj *izgradnji* – a ne da djeluju protiv državne vlasti – doprinoseći tako njenoj *razgradnji*. Ipak, treba apostrofirati da je velika odgovornost na demokratskoj vlasti, jer ona od pojedinaca pravi ili *aktivne građane* koji redovno participiraju u politici ili, pak, *buntovnike* koji su prisiljeni da nenasilno protestiraju protiv njenih zakona, a ponekad, čak, i *antisistemske* djeluju, pri čemu detroniziraju temeljne vrijednosti demokratskog političkog sistema.

Na kraju, moguće je zaključiti da *funkcionalni aktivitet građanstva* i *izgradnja zrele građanske svijesti* nemaju *alternativu* u demokratskim režimima vlasti. Bez toga je svaka savremena demokratija osuđena na propast. S tim u vezi, Esad Zgodić ističe da se u *kritičkom i emancipatorskom diskursu* bezuvjetno vjeruje „... u *moć i aktivitet* građanstva. Ali, on, taj aktivitet, pretpostavlja egzistenciju građanske svijesti.“ (Zgodić, 2009: 526) Međutim, građanstvo u demokratskim državama mora se samo izboriti za bolju *političku poziciju*, odnosno ono ne treba biti isključivo koncentrirano na sferu *institucionalne politike*, već se za ostvarivanje svojih interesa treba boriti i putem različitih tehnika *vaninstitucionalne politike*, a jedna od njih je građanska neposlušnost. Dakle, osviještenom i trezvenom građanstvu potrebne su „... *nove metode i tehnike* građanske borbe: s njima se, međutim, ne smiju producirati opasnosti od građanskih ratova i revolucija.“ (Zgodić, 2009: 530) Drugim riječima, građani trebaju da koriste *različite metode*

u političkoj borbi protiv alijenirane i neodgovorne vlasti – na lokalnom, mikroregionalnom, nacionalnom, makroregionalnom i globalnom nivou političke regulacije – ali one, u pravilu, ne bi smjele imati *nasilan karakter*. Međutim, i dalje ostaje nejasno kada je građanski neposluh *opravdan*, a kada je *neopravdan* ili, bolje rečeno, šta ubrajamo u *vrline*, a šta svrstavamo u *mane* nenasilnog neposluha građana?

Pravda i građanska neposlušnost: Od utopije do praktične mogućnosti

Ključno pitanje u ovom diskursu je kako građani znaju da je građanska neposlušnost *opravdana*? Preciznije rečeno, kada je dopušteno protestirati protiv demokratske vlasti, odnosno da li su jasno definirane okolnosti u kojima se smije izraziti nenasilni građanski neposluh? Politički teoretičar John Rawls smatra, recimo, da svaki pojedinac mora autonomno odlučiti da li date *okolnosti* opravdavaju građansku neposlušnost. Ipak, to nužno ne znači „... da svatko može odlučivati kako mu se prohtije. Pri donošenju odluke ne smijemo brinuti samo o našim osobnim interesima ili o usko shvaćenju političkoj pripadnosti. Ukoliko želi postupati autonomno i odgovorno, građanin mora voditi računa o političkim načelima na kojima počiva tumačenje ustava. Mora pokušati procijeniti kako bi ta načela trebalo primijeniti u postojećim okolnostima. Ako, nakon temeljitog razmatranja, dođe do zaključka da je građanska neposlušnost opravdana i postupi shodno tome, tada postupa na osnovi svoje savjesti.“ (Rawls, 1996: 351) Naime, svaki pojedinac mora, u prvom redu, respektirati *ustav* i *temeljne vrijednosti* političkog sistema, ako želi da njegov neposluh prema vlasti ostane u granicama *nenasilnog protesta* i da njegov politički aktivitet, uz to, ne ugrozi *slobodu* drugih pojedinaca. Prema tome, okolnosti za prakticiranje nenasilnog građanskog neslaganja su strogo normirane i određene u demokratskim državama, tako da je eliminirana mogućnost za izražavanje bilo kojeg oblika političke samovolje.

No, kada se čin građanskog neposluha može smatrati u potpunosti *legitimnim*? Uglavnom se ističe i tvrdi – ovo teorijsko viđenje legitimnog nenasilnog neposluha građana je široko prihvaćeno – da civilni neposluh uključuje, podrazumijeva i predstavlja „... legitimnu akciju ili čin samo u slučaju uskrate pravde, shvaćene kao povrede individualnih ili manjinskih

prava koja je počinila odgovarajuća konstituirana demokratska većina. Na taj način, građanski neposluh je usmjeren na zaštitu individualnih prava prema demokratskoj političkoj zajednici.“ (Šegvić, 2007: 184, 185) U ovom diskursu se apostrofira da građanska neposlušnost ima *funkcionalan karakter* ili, preciznije rečeno, da se njenim prakticiranjem ukazuje na stvarne političke probleme i, uz to, pokušava pronaći njihovo rješenje. Drugim riječima, ona je *korektivni politički instrument* putem kojeg građani mogu korigirati praktičnu djelatnost državne vlasti, ali i tražiti izmjenu *nepravednih zakona* koje donosi državno zakonodavstvo.

Imajući akcentirano u vidu, nije pogrešno konstatirati da je implementacija *pravde* u političkoj zajednici primarni cilj građanske neposlušnosti. No, šta podrazumijevamo pod pravdom – kao jednim od temeljnih etičko-političkih ideala – u savremenoj demokratskoj politici? Aleksandar Molnar vjeruje da pravda uključuje i obuhvata temeljna „... prava čovjeka (koja su predviđena bilo ustavom, bilo ratifikovanim međunarodnim ugovorima, bilo međunarodnim običajnim pravom), kao i sve one procedure kojima se ova prava razrađuju i štite.“ (Molnar, 2002: 440, 441) *Pravedno društvo* nije, u osnovi, ono društvo u kojem svi građani nemaju osiguran *jednak politički tretman* te, uz to, zagarantirana *esencijalna ljudska prava*. Tako, na primjer, građani u demokratskim državama – nezavisno od njihove političke ili neke druge pripadnosti – moraju imati osigurano pravo na punu *političku participaciju* jer bez toga, u pravilu, nije moguće govoriti o postojanju *lojalnosti* prema političkoj vlasti. Štaviše, u demokratskoj državi se od pojedinca ne traži samo „... participacija u oblikovanju političkih odluka, već i lojalnost, odnosno da poštuje zakone države u kojoj živi te da predano ispunjava i određena prava i obveze. Građani mogu na različite načine biti motivirani na lojalnost državi i njenoj vlasti: interesno, ideološki ili emocionalno. Da bi građani voljeli svoju državu i osjećali je kao svoju, država ne smije tolerirati postojanje privilegija i diskriminacija, te mora ohrabrivati participaciju u političkom životu. Politička participacija nije samo sredstvo da bi se imali dobri zakoni i spriječile zlouporabe, već je i najbolja škola za odgoj dobrih građana.“ (Šegvić, 2007: 182) Po svemu sudeći, građani ne mogu – bez prihvatanja temeljnih načela ustavnog i političkog sistema države – *konstruktivno participirati* u demokratskom procesu. Direktna i indirektna politička participacija građanstva u demokratskim državama – rezultat je uspješne političke socijalizacije građana i zrele

političke kulture – uključuje i pretpostavlja *političku lojalnost* pojedinaca izabranoj vlasti. U takvim političkim režimima može se pojaviti, u pravilu, samo nenasilni građanski neposluh prema državnoj vlasti, dok su *nasilne forme politike* unaprijed demonizirane i, recimo, markirane kao pojavni oblik protudemokratske vlasti.

Kritička sinteza:

Kontroverzne naracije o građanskom neposluhu

Jedno od krucijalnih pitanja u diskursu o građanskoj neposlušnosti glasi: da li se upotrebom ovog političkog instrumenta uvijek postižu očekivani rezultati? Dakle, itekako je važno utvrditi da li primjena građanske neposlušnosti može izazvati i prouzročiti kontraefekt u demokratskoj politici? Štaviše, pretpostavlja se da prakticiranje nenasilnog civilnog neposluha može izazvati *anarhijske odnose* u državi što može trajno destabilizirati politički poredak. Ipak, John Rawls smatra da opasnost od *anarhije* ne postoji sve dok je, navodno, prisutna „... dovoljno djelotvorna suglasnost građana u predodžbama o pravednosti i dok se poštuju uvjeti za pribjegavanje građanskoj neposlušnosti. Implicitna je postavka demokratskog političkog poretka da je moguće doseći takvo razumijevanje i poštivati te granice ako postoje temeljne političke slobode.“ (Rawls, 1996: 352) Međutim, iako većina građana nerijetko ima, na primjer, iste *predodžbe o pravdi i opravdanosti građanskog neposluha*, to nije dovoljna *garancija* da nenasilne demonstracije neće prerasti u nasilne i rušilačke proteste. Ponašanje gomile okupljenih građana može u svakom momentu poprimiti *destruktivan karakter* što, u osnovi, i jeste obilježje depersonaliziranog i iracionalnog *masovnog ponašanja*. Prema tome, granična linija između nenasilnog neslaganja ili, pak, negodovanja nezadovoljnih građana i rušilačkog pohoda gomile je tanka, a u to nas uvjeravaju, uzimimo, praktična iskustva sa građanskim neposluhom u savremenim državama.⁴

Za koje nenasilne akcije građana – imajući sve navedeno u vidu – možemo reći da predstavljaju građansku neposlušnost? Da li svaki nenasilni aktivitet građanstva svrstavamo u građanski neposluh? Najšire i najreprezentativnije

⁴ Tako su, na primjer, krajem 2014. godine nenasilna protivljenja građana protiv vladinih mjera štednje u Grčkoj transformirana u nasilne proteste koji su, uzimimo, destabilizirali demokratski poredak, ali su, ipak, u ovom slučaju rezultirali određenim političkim promjenama.

shvatanje građanske neposlušnosti je ono unutar kojeg se tvrdi – ovo teorijska koncepcija je distancirana od zabluda i ograničenja *tradicionalnog razumijevanja* građanskog neposluha – da ovaj politički instrument – kojim se najčešće služi neka organizirana manjinska grupa građana – može biti zasnovan na pravdi, savjesti i politici. Dakle, ovaj pristup građanskoj neposlušnosti ne prihvata *konvencionalne naracije* o nenasilnom civilnom neposluhu i ima pretenziju da širi prostor ljudske slobode. Iako značajan broj relevantnih teoretičara smatra da građanski neposluh može biti utemeljen isključivo na pravdi, treba naglasiti da takav pristup ovom fenomenu u doba policentrične politike ima *redukcionistički karakter*. Drugim riječima, građani imaju pravo izraziti neslaganje i nenasilno protestirati protiv vlasti – nezavisno od toga da li se pozivaju na *pravdu, savjest* ili *politiku* – uvijek kada je ugrožena građanska autonomija, moralni integritet ili, pak, temeljna ljudska prava.

Osim što ne postoji konsenzus oko *legitimnosti* građanskog neposluha – posebno su suprotstavljena teorijska viđenja 'moralista' i 'legalista' – nije moguće postići saglasnost ni oko *praktičnih uslova* koji trebaju postojati da bi građani, u osnovi, imali pravo prakticirati građanski neposluh. Treba naglasiti da, uzmimo, i *ideološki svjetonazori* različito određuju pravo na građansku neposlušnost i njenu opravdanost u demokratskim državama. Bolje rečeno, *savremene političke ideologije* na diferentan način percipiraju *ulogu pojedinca* u politici što, u osnovi, presudno određuje i njihovo teorijsko definiranje civilnog neposluha u društvu. Detektirane i navedene *kontradikcije* su, zapravo, neodvojivi dio diskursa o *modernoj građanskoj neposlušnosti*. No, iako je opravdano govoriti o nedostacima i ograničenjima građanske neposlušnosti, recimo, *permanentni nenasilni aktivitet građanstva* – uobličeni različitim pacifističkim akcijama građana u vaninstitucionalnoj sferi politike – nema adekvatne alternative i predstavlja najvažniji *korektiv državne vlasti*, odnosno megalomanske moći neodgovornih vlada čija je praktična djelatnost suprotstavljena temeljnim načelima pluralističke demokratije.

Literatura

1. Arendt, Hannah (1996). *Eseji o politici*. Zagreb: Antibarbarus.
2. Diggins, Džon P. (1994). *Građanska neposlušnost u američkoj političkoj misli*. Gradina. Beograd, god. 29., br. 5-6., str. 107-114.
3. Dvorkin, Ronald (2001). *Suština individualnih prava: novo izdanje sa odgovorom kritičarima*. Beograd: Službeni list SRJ. Podgorica: CID.
4. Hrženjak, Juraj (1998). *Prigovor savjesti: civilno služenje vojnog roka*. Zagreb: Juraj Hrženjak.
5. Ivović, Milorad (1995). *Nepravedni zakoni i njihova primena: pravo na građansku neposlušnost*. Pravni život. Beograd, god. 44., br. 12., 95-109.
6. Molnar, Aleksandar (2002). *Rasprava o demokratskoj ustavnoj državi: 4. Građanska neposlušnost*. Beograd: Samizdat B92.
7. Neumann, Franz (1974). *Demokratska i autoritarna država: studije o političkoj i pravnoj teoriji*. Zagreb: Naprijed.
8. Rawls, John (1996). *Pravilo većine i građanska neposlušnost*, u: Mirić, Milan. *Legitimnost demokratske vlasti: izbor radova*. Zagreb: Naprijed.
9. Raz, Džozef (2005). *Etika u javnom domenu: ogledi iz moralnosti prava i politike*. Podgorica: CID.
10. Spasić, Ivana (2004). *Građanska neposlušnost: nasljeđe i aktualnost*. Filozofska istraživanja. Zagreb, god. 24., br. 3-4., str. 805-824.
11. Šegvić, Saša (2007). *Legitimnost građanskog otpora – neki teorijski aspekti*. Zbornik radova Pravnog fakulteta. Split, god. 44., br. 2., str. 177-199.
12. Veljak, Lino (2004). *Etičke i političke antinomije demokracije*. Filozofska istraživanja. Zagreb, god. 24., br. 1., str. 165-171.
13. Zgodić, Esad (2009). *Multiverzum vlasti: za novu kratologiju*. Sarajevo: Fakultet političkih nauka.
14. Zin, Hauard (2004). *Istorijski ogledi o američkoj demokratiji*. Novi Sad: Svetovi.